

ПЕНЬКОВА О.І.*Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України,
м.Київ*

МОТИВАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ

У статті розглядається проблема мотивації особистості. Обґрунтовано актуальність даного феномену, виокремлено основні підходи до визначення його змісту і структури. Констатується, що в основі мотиваційних процесів закладена суб'єктивна емоційна оцінка людиною власного життя та свого місця в ньому. Уміння критично оцінювати себе, довільно спрямовувати і перебудувати власні вчинки, прагнення до дотримання соціально цінних і особистісно значущих норм – це вияви базових цінностей. Вони переконливо свідчать, що поза розвитком даної якості неможливий процес становлення творчої, соціально відповідальної особистості із критичним ставленням до оточуючого середовища, усвідомленням свого місця і ролі серед інших. Доведено що мотиви є однією з умов гармонійного розвитку особистості і здатні поєднувати в собі суспільне та індивідуальне, цілеспрямовано регулювати їх взаємодію і досягти завдяки цьому бажаних змін.

Ключові слова: мотиваційні процеси, мотиви, особистість, цінності, свідомість, самосвідомість, поведінка.

Постановка проблеми.

Мотиви є однією з умов гармонійного розвитку особистості. Розуміння людини як активного, свідомого суб'єкта усіх видів власної життєдіяльності дає можливість зрозуміти особистість як феномен, здатний поєднувати в собі суспільне та індивідуальне, цілеспрямовано регулювати їх взаємодію і досягати завдяки цьому бажаних і суттєвих позитивних змін як у собі, так і в навколишній соціальній дійсності. В цьому і полягає суть життя, активної перетворювальної енергії людської діяльності, поведінки. Особистість, розвиваючись, змінює зовнішній світ відповідно до власних внутрішніх можливостей. Належний рівень розвитку мотиваційних процесів є для людини особливою цінністю, оскільки дозволяє їй підтримувати на дієвому рівні свій психічний потенціал, своє психологічне благополуччя загалом. Потреба у самозмінах суттєво залежить від виникнення у людини мети досягнути бажаного рівня особистісного зростання.

Важливо наголосити на тому, що суттєвою ознакою мотивації є її дієвий характер, органічне проникнення у різні вияви активності та діяльності, поведінки. Дана активність виникає на основі єдності свідомості та реальної поведінки, детермінує діяльність людини, конструктивно впливає на досягнення важливих, особистісно значущих та актуальних у соціальному плані цілей.

Аналіз останніх публікацій.

Проблемі мотивів присвячена значна кількість психологічних праць (Є.П. Ільїн [7], Д. Макклеланд [9], А. Маслоу [11], Л.З. Сердюк [17], [18], [19], [20], Х. Хекхаузен [21] та інші). Актуальність вивчення даного питання полягає в тому, що зміна економічних і соціальних реалій стимулює у людей розвиток ініціативи, відповідальності та водночас сприяє появі негативних явищ: демонстрація зверхності, знецінення успіхів, з одного боку, та інфантильності, безпорадності з іншого. Поява у суспільстві таких процесів, що викликані соціально-політичними трансформаціями, вимагає компетентної оцінки психологічної науки.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали положення про соціальну детермінованість формування свідомості і само-свідомості особистості (М.Й. Боришевський [4], Г.С. Костюк [8]), про взаємодію зовнішніх і внутрішніх факторів становлення особистості Г.С. Костюк [8], про принцип розвитку, згідно з яким образ Я безперервно змінюється протягом онтогенезу особистості (М.Й. Боришевський [4], Г.С. Костюк [8], С.Д. Максименко [10] тощо). Загальнометодологічні принципи дослідження знайшли своє відображення в фундаментальних теоретичних положеннях про спадковість, цілісність, детермінованість, причиннообумовленість психічного розвитку особистості, про сензитивність і критичні періоди в її становленні (М.Й. Боришевський [4], Г.С. Костюк [8], С.Д. Максименко [10], Л.З. Сердюк [17], [18], [19], [20]).

У своїй роботі ми використовуємо постнекласичний метод, який зумовлюється гуманітарною парадигмою і передбачає дослідження існування суб'єкта, що пізнає світ вибірково, керуючись своїми ціннісними перевагами. Отже, пізнаючи, діючи людина перетворює не лише світ, але й себе. Пізнання і виникнення цінностей неможливе без змін суб'єкта: перетворення себе відкриває йому інші погляди на світ, а будь-яке пізнання ґрунтується на самопізнанні.

Важливою складовою предмету нашого аналізу, крім мотивів, стане феномен психологічного благополуччя особистості.

Мета: здійснити теоретичний аналіз мотиваційних чинників психологічного благополуччя особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Психологічне благополуччя ми розглядаємо, слідом за Л.З. Сердюк, як інтегральний показник ступеня спрямованості особистості на реалізацію основних компонентів позитивного функціонування, а також ступеня реалізованості цієї спрямованості, що суб'єктивно виражається у відчутті щастя, задоволеності собою і власним життям. Як інтегральне особистісне утворення, психологічне благополуччя функціонує в динаміці і тому є мотиваційним параметром особистості, ступінь вираженості якого залежить від реалістичності, структурованості, цілісності (узгодженості минулого, теперішнього і майбутнього) сис-

теми ставлень людини та життєвої перспективи, що включає цілі, плани, цінності і прагнення.

Проблема психологічного благополуччя особистості актуалізувалась у зв'язку з дослідженням процесів, у яких відображаються різні аспекти самосвідомості: (А. Адлер [1], М. Аргайл [2], Р. Бернс [3], М.Й. Боришевський [4], Л.С. Виготський [5], У. Джемс [6], Г.С. Костюк [18], С.Д. Максименко [14], А. Маслоу [11], О.Л. Музика [12], Г. Олпорт [13], О.І. Пенькова [14], К. Роджерс [15], Л.З. Сердюк [17], [18], [19] та інші).

У роботах представників зарубіжної психології, що відповідають постнекласичному напрямку розвитку досліджень, склалися різні підходи щодо розуміння й вивчення проблеми мотивів та психологічного здоров'я. Так, А. Адлер [1] вважав, що життя людини – це прагнення до переваги. Особистість не просто реагує на зовнішні стимули середовища, вона сформована прагненнями власного Я й орієнтована на майбутнє. Прагнення до переваги – це фундаментальний закон людського життя і єдина мотиваційна сила в житті особистості. Кожній людині притаманне вроджене прагнення піднятися, рухатися до досконалості, набути вміння долати життєві проблеми, з гідністю досягти найбільшого з можливого.

А. Адлер виокремив такі суттєві аспекти прагнення до переваги: 1) єдиний фундаментальний мотив; 2) прагнення загальне для всіх у нормі та патології; 3) воно може набувати позитивного чи негативного спрямування; 4) воно, з одного боку, вимагає значних енергетичних затрат, а, з іншого – надає особистості енергії. Рівень напруги зростає, а не знижується; 5) воно проявляється як на рівні особи, так і на рівні суспільства; 6) прагнення до досконалості є не лише особистісним внутрішнім прагненням, а й прагненням вдосконалити культуру всього суспільства.

Відомо, що мотивація досягнення є одним із факторів, які зумовлюють психологічне благополуччя і впливають на успішність діяльності (Є.П. Ільїн [7], Д. Макклеланд [9], А. Маслоу [11], Л.З. Сердюк [17], [18], [19], Х. Хекхаузен [21] та інші). Таким чином, мотив досягнення визначається Х. Хекхаузенем [21] як намагання збільшити або зберегти максимально високими здібності людини до усіх видів діяльності, до яких можна прирівняти критерії успішності і де виконання подібної діяльності може привести до успіху або до невдачі.

Різниця між людьми, що зорієнтовані на успіх чи на уникнення невдачі, полягає у засобах розв'язання проблеми та досягнення мети. Люди, які зорієнтовані на успіх, висувують перед собою завдання, що максимально відповідають їх власним здібностям, в той час коли мотивовані на уникнення невдачі, висувують перед собою легкі або вкрай складні завдання, результати яких у більшій мірі залежать від вдалого збігу обставин.

Особистості, які мотивовані на успіх, відзначаються наступними характеристиками: впевненістю в успішному результаті, рішучістю в

непевних ситуаціях, готовністю взяти на себе відповідальність, більш вираженою наполегливістю до досягнення мети, адекватним середнім рівнем досягнень, для них більш важлива успішність, аніж престиж.

Однією із провідних у зарубіжній психології макротеорій мотивації є теорія самодетермінації особистості Е. Дісі та Р. Раяна. Вихідним положенням теорії є диференціація спонукання. Головне розходження мотивів у даній теорії проводиться між внутрішнім (автономним) і зовнішнім мотивом. Внутрішні мотиви можуть бути й індивідуальними, і зовнішніми, але обов'язково такими, у яких суб'єкт ідентифікує особисті цінності, які він успішно інтегрував у власну ідентичність. Діяльність під впливом автономної мотивації супроводжується бажанням діяти та схваленням своїх дій.

Зовнішні мотиви являють собою зовнішні або внутрішні непередбачені чи створені спеціально обставини: нагороди й покарання, схвалення, уникнення сорому тощо. Характерною ознакою зовнішньої мотивації є її нав'язаність. Коли людиною керують ззовні, вона відчуває тиск, під впливом якого повинна думати, відчувати або поводити себе особливим чином. Інтерналізована зовнішня мотивація відчувається людиною як чужий їй, але внутрішньо підкріплений імпульс, що спонукає до дій. Зовнішня мотивація може бути інтроецьованою – тоді зовнішнє спонукання відбивається у внутрішньому світі в тій самій формі, що й внутрішнє. Е. Дісі і Р. Раян зазначають, що інтроецьована мотивація може призводити до невротизації особистості. Мотивація може інтегруватися – тоді вона стає істинною частиною Я, і людина не відчуває її як чужу, адже вона не викликає внутрішнього напруження. Автономні і зовнішні мотиви призводять до активності людини, проте вона по-різному переживає зовнішню та внутрішню, розташовану на нижчих рівнях вмотивовану діяльність [22].

Вагомий внесок у розбудову даного питання внесла К. Ріфф [23]. Згідно з її теорією, психологічне благополуччя можна описати як складний, інтегральний феномен, що характеризує позитивне функціонування особистості та виражається в суб'єктивному відчутті задоволеності життям, реалізації власного потенціалу і залежить від суб'єктивної якості комунікацій особистості з оточуючими. Модель психологічного благополуччя К.Ріфф складається з 6 елементів: прийняття себе; контроль над обставинами; позитивні стосунки з іншими; наявність мети в житті; особистісне зростання; самодетермінація.

К. Ріфф зазначає: не все, що відповідає задоволеності життям, сприяє досягненню психологічного благополуччя. Більше того, життєві труднощі, негативний досвід і переживання можуть у певних випадках виступати основою для підвищення психологічного благополуччя людини – через більш глибоке осмислення життя, усвідомлення власних життєвих цілей, встановлення гармонійних стосунків з іншими людьми. Психологічне благополуччя трактується К. Ріфф як позитивний аспект психічного здоров'я людини та може бути розкри-

те через: самоактуалізацію А. Маслоу, особистісну зрілість Г. Олпорта, повнофункціонуючу особистість К. Роджерса.

Отже, даний підхід, досліджуючи феномен психологічного благополуччя, розкриває його особистісний зміст, підкреслює ефективність взаємодії людини зі світом, а також здатність останньої зберегти власну неповторну сутність у процесі даної взаємодії.

У дослідженнях А. Маслоу [11] людина виступає насамперед як психологічно здорова особистість, задоволення соціальних потреб якої стає основою її самоактуалізації, розвитку усіх її здібностей і талантів. Як результат успішної актуалізації є особистість з наступними характеристиками: більш ефективно сприймання реальності і більш комфортне ставлення до неї; прийняття (себе, інших, природи); спонтанність, простота, природність; центрованість на значущих цілях (на відміну від центрованості на собі); деяка відстороненість і потреба бути наодинці; автономія, незалежність від культури та середовища; постійна свіжість оцінки; містичність та досвід вищих станів; почуття єдності з іншими; більш глибокі міжособові стосунки; демократична структура характеру; розрізнення засобів і цілей, добра і зла; філософське, доброзичливе почуття гумору; самоактуалізована творчість; протистояння аккультурації, насадження будь-якої часткової культури.

Поведінка особистості, вважав А. Маслоу, мотивована системою потреб, що виникають у певній послідовності й ієрархічно впорядковані. Для того, щоб вищі потреби заявили про себе, спочатку мають бути задоволені потреби, що розташовані на нижчих рівнях ієрархії. Порядок домінування потреб особистості наступний: фізіологічні потреби, потреби безпеки та захисту, потреби належності та любові; потреби самоповаги; потреби самоактуалізації або потреби особистісного самовдосконалення. Якщо людина потрапляє в ситуацію вибору між нижчими і вищими потребами, вона надає перевагу нижчим. Незважаючи на те, що нижчі потреби є визначальними для особистості, психологічного благополуччя вона досягне лише на основі задоволення вищих потреб.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що мотиви і психологічне благополуччя мають спільні механізми та змістовні характеристики, які забезпечують їхнє функціонування. Відмінною особливістю цього взаємозв'язку є мотивація утвердження себе як активно діючого серед інших в суспільстві суб'єкта розвитку. При цьому мотиви у реальному житті як об'єктивно обов'язковий (хоч і здійснюваний у різній мірі) компонент процесу розвитку в усіх випадках передбачає цілеспрямованість презентації людиною себе соціуму у тій чи іншій формі. Мотивація визначається у своїх межах ступенем здібностей, можливостей людини як дієвого суб'єкта, енергетичним потенціалом його дієвості,

Перспективи подальшого вивчення даної проблеми ми вбачаємо в дослідженні внутрішньо-особистісних протиріч, що ускладнюють процес побудови психологічного благополуччя особистості.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М. 1995. 291с.
2. Аргайл М. Психология счастья. М.: Прогресс. 1990. 336 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс, 1986.
4. Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. К.: Академвидав, 2010. 416 с.
5. Выготский Л.С. Сознание как проблема психологии поведения. Собр. соч.: в 6 т. М.: Педагогика, 1982. Т.1. С. 50-52.
6. Джемс У. Личность. Психология самосознания: Хрестоматия. Самара: БАХРАХ, 2000. С. 7-44.
7. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер. 2006. 512 с.
8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколієнко. К.: Рад. шк., 1989. 608 с.
9. Макклеланд Д. Мотивация человека. СПб.: Питер. 2007. 672 с.
10. Максименко С.Д. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Нора-прінт, 2004. Вип. 24. С. 3-15.
11. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Питер. 2008. 352 с.
12. Музика О.Л. Особистісно-ціннісна взаємодія як чинник розвитку педагогічної обдарованості. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. Вип. 13. С. 6-19.
13. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды / Под ред. Д.А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002. 462 с.
14. Пенькова О.І. Проблема саморегуляції особистості: ціннісний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». Том 1. 2016. Вип. 2. С. 114-119.
15. Роджерс К. Вчитися бути вільним. Гуманістична психологія: Антологія в 3-х т. / За ред. Р. Трача і Г. Балла. Т. 1. К., 2001.
16. Сердюк Л. З. Психологія мотивації учіння майбутніх фахівців: системосинергетичний підхід: монографія. К.: Університет «Україна», 2012. 323 с.
17. Сердюк Л. З., Данилюк І. В., Турбан В. В., Пенькова О. І., Володарська Н. Д. та ін. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: монографія / ред. Л. З. Сердюк. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 192 с.
18. Сердюк Л. З., Яблонська Т. М., Данилюк І. В., Пенькова О. І., Володарська Н. Д. та ін. Психолого-педагогічні основи процесу самотворення особистості: монографія / ред. Л. З. Сердюк. Київ: Педагогічна думка, 2015. 197 с.
19. Сердюк Л. З., Яблонська Т. М., Пенькова О. І., Володарська Н. Д., Пилипенко Л. І., Антоненко В.В. Самотворення у розвитку особистості: наук.-метод. посіб. / ред. Л. З. Сердюк. Київ: Педагогічна думка, 2015. 93 с.
20. Сердюк Л.З. Особистісна самореалізація та психологічне благополуччя як основні стратегічні лінії мотивації учіння студентів ВНЗ. Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. 2014. Вип. 687. С. 151-159.
21. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Т. 1. М. 1986. 408 с.
22. Deci E. L., Ryan R.M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York. 1985. 371 p.
23. Ryff C.D. The structure of psychological well-being revisited. *Konality and Social Psychology*. 1995. Vol. 69. P. 719-727.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Adler A. Praktyka y teoriya yndyvydualnoi psykholohyy. M.1995. 291s.
2. Arhail M. Psykholohyia schastia. M.: Prohress. 1990. 336 s.
3. Berns R. Razvytye Ya-kontseptsyy y vospytanye . M.: Prohress, 1986.
4. Boryshevskiy M.I. Doroha do sebe: Vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti: monohrafiia . K.: Akademvydav, 2010. 416 s.
5. Выhotskiy L.S. Soznanye kak problema psykholohyy povedeniya. Sobr. soch.: v 6 t. M.: Pedahohyka, 1982. T.1. S. 50-52.
6. Dzhems U. Lychnost. Psykholohyia samosoznaniya: Khrestomatyia. Samara: BAKhRAKh, 2000. S. 7-44.
7. Ыльн Е.Р. Мотивация y мотывы. SPb.: Pyter. 2006. 512 s.
8. Kostiuk H.S. Navchalno-vykhovnyi protsess i psykhhichni rozvytok osobystosti / Pid red. L.M. Prokoliienko. K.: Rad. shk., 1989. 608 s.
9. Makkleland D. Motyvatsyia cheloveka. SPb.: Pyter. 2007. 672 s.
10. Maksymenko S.D. Struktura osobystosti: teoretyko-metodolohichni aspekt doslidzhennia. Naukovi zapysky Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka APN Ukrainy / Za red. S.D. Maksymenka. Nora-print, 2004. Vyp. 24. S. 3-15.
11. Maslou A. Motyvatsyia y lychnost. SPb.: Pyter. 2008. 352 s.
12. Muzyka O.L. Osobystisno-tsinnisna vzaiemodiia yak chynnyk rozvytku pedahohichnoi obdarovanosti. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom VI: Psykholohiia obdarovanosti. Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2017. Vyp. 13. S. 6-19.
13. Olport H. Stanovlenye lychnosty: yzbrannyye trudy / Pod red. D.A. Leonteva. M.: Smysl, 2002. 462 s.
14. Penkova O.I. Problema samorehuliatsii osobystosti: tsinnisnyi aspekt. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Psykholohichni nauky». Tom 1. 2016. Vyp. 2. S. 114-119.
15. Rodzhers K. Vchytyisia buty vilnym. Humanistychna psykholohiia: Antolohiia v Z-kh t. / Za red. R. Tracha i H. Balla. T. 1. K., 2001.
16. Serdiuk L. Z. Psykholohiia motyvatsii uchinnia maibutnikh fakhivtsiv: systemo-synerhetychnyi pidkhid: monohrafiia. K.: Universytet «Ukraina», 2012. 323 s.
17. Serdiuk L. Z., Danyliuk I. V., Turban V. V., Penkova O. I., Volodarska N. D. ta in. Psykholohichni tekhnolohii samodeterminatsii rozvytku osobystosti: monohrafiia / red. L. Z. Serdiuk. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2018. 192 s.
18. Serdiuk L. Z., Yablonska T. M., Danyliuk I. V., Penkova O. I., Volodarska N. D. ta in. Psykholoho-pedahohichni osnovy protsesu samotvorennia osobystosti: monohrafiia / red. L. Z. Serdiuk. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2015. 197 s.
19. Serdiuk L. Z., Yablonska T. M., Penkova O. I., Volodarska N. D., Pylypenko L. I., Antonenko V.V. Samotvorennia u rozvytku osobystosti: nauk.-metod. posib. / red. L. Z. Serdiuk. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2015. 93 s.
20. Serdiuk L.Z. Osobystisna samorealizatsiia ta psykholohichne blahopoluchchia yak osnovni stratehichni linii motyvatsii uchinnia studentiv VNZ. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pedahohika ta psykholohiia. 2014. Vyp. 687. S. 151-159.
21. Khekkhauzen Kh. Motyvatsyia y deiatelnost. T. 1. M. 1986. 408 s.
1. 22. Deci E. L., Ryan R.M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York. 1985. 371 p.
2. 23. Ryff C.D. The structure of psychological well-being revisited. Konality and Social Psychology. 1995. Vol. 69. P. 719-727.

Penkova O.I.

AN INDIVIDUAL'S MOTIVATION: ITS SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ESSENCE

The article discusses the problem of an individual's motivation. The importance of this phenomenon and its studies is substantiated; the main approaches determining its content and structure are outlined. The article states that an individual's subjective emotional evaluation of his/her own life and his/her place in the world is the base of motivational processes. The ability to critically evaluate oneself, to arbitrarily direct and rebuild their own actions, to strive for observance of socially valuable and personally meaningful norms are manifestations of basic values. The article substantiates that an individual cannot become creative, socially responsible, cannot develop a critical attitude to the environment, or become aware of his/her place in society and role among others without developed motivation. Motives are one of the conditions for an individual's harmonious development; they combine social and individual, purposefully regulate their interaction; so, desired changes can be achieved due to their influence.

Keywords: *motivational processes, motives, personality, values, consciousness, self-consciousness, behaviour.*

Пенькова Е.И.

МОТИВАЦИЯ ЛИЧНОСТИ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ

В статье рассматривается проблема мотивации личности. Обоснована актуальность данного феномена, выделены основные подходы к определению его содержания и структуры, констатируется, что в основе мотивационных процессов заложена субъективная эмоциональная оценка человеком собственной жизни и своего места в ней. Умение критически оценивать себя, произвольно строить и направлять собственные поступки, стремление к соблюдению социально ценных и личностно значимых норм – выявление базовых ценностей. Они убедительно свидетельствуют, что вне развития данного качества невозможен процесс становления творческой, социально ответственной личности с критическим отношением к окружающей действительности, осознанием своего места и роли среди других. Доказано, что мотивы являются одним из условий гармонического развития личности и способны объединять в себе общественное и индивидуальное, целенаправленно регулировать их взаимодействие и достичь благодаря этому желаемых перемен.

Ключевые слова: *мотивационные процессы, мотивы, личность, ценности, сознание, самосознание, поведение.*